

1. CO TO JEST PRAWO?

➤ Zastanówcie się, jak wyglądałoby życie w społeczeństwie, w którym nie obowiązywałyby żadne reguły i prawa. Porozmawiajcie o tym w klasie.

PRAWO WOKÓŁ NAS

Prawo w naszym życiu jest obecne jak powietrze. Najczęściej nie zdajemy sobie sprawy, jak wiele z tego, co robimy, ma lub może mieć związek z prawem. Wstajesz rano i wybierasz się po gazetę. Aby przed wyjściem umyć się, odkręcasz wodę, za którą płaci właściciel mieszkania lub najemca (na podstawie umowy z siecią wodociągową). Wybiegasz do sklepu spożywczego, ale musisz uważać, żeby przekroczyć ulicę w miejscu do tego przeznaczonym – w przeciwnym razie możesz zostać ukarany mandatem (popętniłbyś wtedy wykroczenie), kupujesz bułki na śniadanie i tym samym zawierasz umowę cywilną. Twoi rodzice już wyszli do pracy (ich godziny pracy, pensję, prawa i obowiązki reguluje umowa, która musi być zgodna z kodeksem pracy), a ty zastanawiasz się, co musisz zrobić przed wyjściem do szkoły. Tak, miałeś zanieść do dyrektora podanie o zwolnienie z lekcji wychowania fizycznego (tu pojawia się prawo administracyjne). Widzisz teraz, jak wiele wokół ciebie prawa? Ludzie często mówią, że lepiej z prawem nie mieć nic wspólnego albo że uczciwy człowiek nie musi nigdy stawić się w sądzie. Czy rzeczywiście mają rację?

Musimy być niewolnikami praw, abyśmy byli wolni.

Cyzeron (106–43 r. p.n.e.), rzymski mówca, mąż stanu, filozof

Nie można wyobrazić sobie ludzkiej społeczności bez jakiejś formy prawa. Pierwotnie były to zbiory tradycyjnych **niepisanych zakazów i nakazów**, regulujących życie wspólnoty. Wraz z narodzinami i rozwojem państwa postępowała kodyfikacja tych reguł w formie **pisemnych kodeksów**. Najstarszym znanym zbiorem praw jest starobabiloński **Kodeks Hammurabiego**, pochodzący z XVIII w. p.n.e., który zawierał przede wszystkim normy z zakresu prawa karnego, procesowego, małżeńskiego i majątkowego.

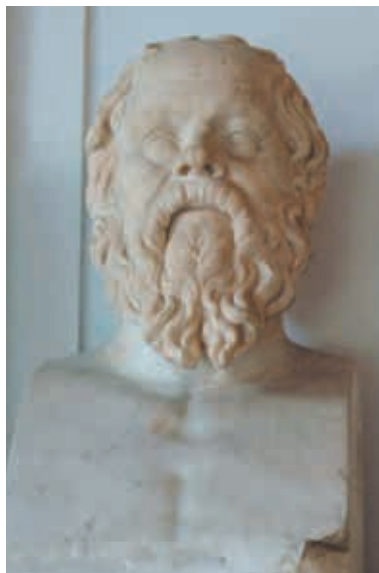
Z punktu widzenia dziejów cywilizacji europejskiej wielkie znaczenie miała **Tora** (Pięcioksiąg), czyli zbiór przepisów religijnych i obyczajowych objawionych Mojżeszowi przez Boga. Swoje zbiory praw miały także greckie polis, np. w Sparcie najśłynniejszy taki zbiór był dziełem **Likurga**, a w Atenach największymi prawodawcami byli **Solon** i **Drakon** (prawa Drakona były tak surowe, że do dziś mówimy o „karach drakońskich”).

Z pewnością w dziedzinie praw najwięcej zawdzięczamy Rzymianom. Pochodzące z V w. p.n.e. **Prawo dwunastu tablic** regulowało wszystkie sfery życia publicznego, stosunki między obywatelami oraz sprawy karne. To z prawa rzymskiego wywodzi się zasada swobody umów, a także wiele innych obowiązujących do dziś zasad prawnych. Dokonana

za czasów **Justyniana Wielkiego** (VI w.) kodyfikacja ukształtowała późniejsze rozumienie prawa własności i znacząco wpłynęła na systemy prawne państw średniowiecznej Europy.

Życie w społeczeństwie, w którym funkcjonuje prawo mające jasne reguły, jest znacznie prostsze niż życie bez prawa. Mądry obywatel wie, jak korzystać z prawa, aby chronić ono jego interesy.

Ludzie stworzyli prawo, żeby **wymusić** na sobie i na innych **przestrzeganie** określonych reguł. Ale czy tylko prawo reguluje nasze zachowania? W każdym społeczeństwie obowiązuje wiele różnych norm. Prócz norm prawnych istnieją także normy moralne, religijne, obyczajowe czy zwyczajowe. **Norma moralna** mówi na przykład, że nie wolno zdradzić przyjaciela, **obyczajowa** nakazuje szacunek dla osób starszych, **religijna** zobowiązuje katolików do udziału w niedzielę we mszy świętej. Niektóre zachowania naruszają tylko jedną normę – na przykład niegrzeczne zwrócenie się do starszej pani narusza normę obyczajową, zgodnie z którą starszym należy się szacunek. Sankcją, jaka może nas spotkać za takie zachowanie, będzie czyjaś uwaga, że zostaliśmy źle wychowani. Prawo w ogóle nie wypowiada się na ten temat. Są też normy czysto prawne, które nie mają żadnego uzasadnienia moralnego, na przykład obowiązek rozliczenia się z podatku dochodowego do 30 kwietnia każdego roku.

▲ Najbardziej niesławnym epizodem w historii Aten był proces Sokratesa (469–399 r. p.n.e.). Skazany na śmierć filozof mógł uciec z więzienia, ale ponieważ miał duży szacunek dla prawa, tego nie zrobił. Jego postawa zrobiła wielkie wrażenie na Ateńczykach. Przypomnij sobie wiersz Cypriana Kamila Norwida pt. Coś ty Atenom zrobił, Sokratesie. Jak rozumiesz jego pierwsze strofy?

Przeczytaj poniższy tekst i zastanów się, jakie normy naruszył Józio swoim zachowaniem.

Józio obudził się w śliczny niedzielny poranek. Rodzice wybierali się do kościoła, ale Józio uważał, że dzień jest zbyt piękny, aby spędzać go w miejscu innym niż nad rzeką. Powiedział więc, że źle się czuje i rodzice pozwolili mu zostać w łóżku. Zaraz po ich wyjściu Józio złapał ręcznik i kąpielówkę i pobiegł nad rzekę. Po drodze spotkał sąsiadkę – panią Hanię – ale biegł tak szybko, że nawet nie zatrzymał się, by powiedzieć „Dzień dobry”. Na plaży Józio spotkał kolegów. Chłopcy wykłapali się i postanowili pójść na pobliskie działki. Na jednej z nich spostrzegli drzewo z pięknymi czereśniami. Józio przeskoczył płot i wszedł na drzewo. Zrywał owoce dla siebie i dla kolegów.

Niektórych postępków nie zabrania prawo, ale zabrania wstyd.

Seneka (ok. 4 r. p.n.e. – 65 r. n.e.), rzymski filozof i tragic

Nawet tam, gdzie nie działa prawo, pozostaje jeszcze sumienie.

Publiliusz Syrus, żył w I w. p.n.e., mimograf rzymski

Starożytni Rzymianie byli nie tylko wielkimi wojownikami i budowniczymi, ale również znakomitymi prawnikami. System prawny za ich czasów był jasny, spójny i cały czas udoskonalany. Do dziś dnia na prawie rzymskim są oparte systemy prawne niemal całej Europy (wyjątkiem jest np. Wielka Brytania). Poniżej znajdziesz niektóre paremie (sentencje) łacińskie, które obowiązują w dzisiejszym prawie polskim.

lura retro non agit.

Prawo nie działa wstecz.

Ignorantia iuris nocet.

Nieznajomość prawa szkodzi.

Lex posterior derogat legi priori.

Prawo późniejsze uchyla prawo uchwalone wcześniej.

Dura lex sed lex.

Twarde prawo, lecz prawo.

Impossibilium nulla obligatio est.

Rzecz niemożliwa do spełnienia nie może stanowić zobowiązania.

Nemo iudex in causa sua.

Nikt nie może być sędzią we własnej sprawie.

Audiatur et altera pars.

Należy wysłuchać dwóch stron sporu.

Superficies solo cedit.

Rzecz (np. dom) znajdująca się na nieruchomości należy do właściciela tej nieruchomości.

Ius est ars boni et aequi.

Prawo to sztuka stosowania tego, co dobre i słuszne.

Si in ius vocat ito.

Kto zostanie wezwany przed sąd, niech idzie.

Gdy postępujemy w sposób inny, niż nakazany przez obowiązujące normy, często ponosimy **konsekwencje** takiego postępowania. Te konsekwencje będą bardzo różne – może to być czyjś gniew, zerwanie kontaktów towarzyskich, wykluczenie ze wspólnoty wyznaniowej czy poniesienie orzeczonej przez sąd kary. Te wszystkie nie mile rezultaty łamania norm nazywamy inaczej sankcjami. **Sankcja to kara** lub **negatywna reakcja** otoczenia na łamanie norm. Kto stoi na straży prawa, aby było ono respektowane, a ludzie je naruszający ponieśli konsekwencje? Są to prokuratorzy, policjanci, sędziowie, urzędnicy. Należą do nich także twórcy prawa. Wszyscy oni działają jako przedstawiciele państwa.

Prawo to **system norm**, których naruszanie grozi **określonymi sankcjami**. Normy te ustala państwo i to ono pilnuje ich przestrzegania. Dobre prawo powinno być zgodne ze standardami międzynarodowymi.

Okazuje się, że ludzie najbardziej przestrzegają norm, które są zarówno prawne, jak i moralne. Często samo prawo nie jest wystarczające i nie może istnieć bez przekonania obywateli o jego słuszności. Zabicie człowieka pociągnie za sobą nie tylko taką konsekwencję jak proces sądowy i kara więzienia. Wywoła też oburzenie społeczne, a część znajomych odwróci się od mordercy. Norma „**nie zabijaj**” jest nie tylko normą prawną, ale również **moralną** i **religijną**. Dlatego sankcje związane z jej naruszeniem także będą szerokie. Co się stanie, jeśli przejdziemy ulicę na czerwonym świetle? Może złapać nas policjant i zapłacimy mandat. Ale to wszystko. Nikt z tego powodu nie zerwie z nami kontaktów ani nie będzie oburzony.

Jeżeli ludzie nie zaakceptują jakiegoś przepisu, uznając, że jest on sprzeczny z moralnością lub zdrowym rozsądkiem, to będą go łamali, niezależnie od tego, jaka kara zostanie nałożona za taki czyn (tak na przykład podczas II wojny światowej, mimo zakazu malowania haseł patriotycznych na murach, cały czas się one pojawiały, choć groziła za nie kara śmierci).

Kodeks Hammuraniego jest jednym z najstarszych znanych nam aktów prawnych, w których pojawia się **zasada domniemania niewinności**. Oznacza ona, że każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą (art. 6 ust. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka).

W XVIII wieku p.n.e. władca Babilonii Hammurabi wydał kodeks, który miał uporządkować prawo obowiązujące na jego ziemi. Prawo wydane przez władcę Babilonii zostało wyryte na ponad dwumetrowych kamiennych tablicach. To właśnie stąd pochodzi słynne powiedzenie „oko za oko, ząb za ząb”, które i w naszych czasach symbolizuje okrutną, ale sprawiedliwą odpłatę za czyn. Warto jednak wiedzieć, że w Kodeksie Hammurabiego zapisane to było innymi słowami i znaczyło trochę co innego, niż dziś się nam wydaje.

§ 196. *Jeśli obywatel oko obywatelowi 250 wybił, oko wybiją mu;*

§ 197. *Jeżeli kość obywatela złamał, kość mu złamią.*

§ 198. *Jeśli oko muśkenowi* wybił lub kość muśkena złamał, 1 minę srebra zapłaci.*

§ 199. *Jeśli oko niewolnika obywatela wybił lub kość niewolnika obywatela złamał, połowę ceny jego zapłaci.*

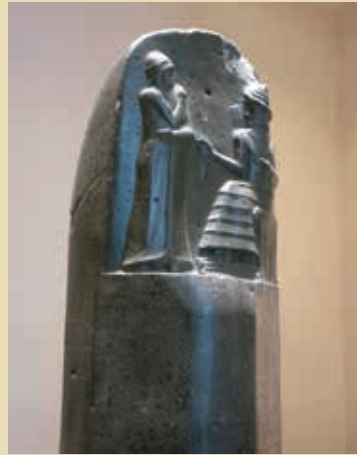
§ 200. *Jeśli obywatel ząb obywatelowi równemu sobie wybił, ząb wybiją mu.*

§ 201. *Jeżeli ząb muśkena wybił, 1/3 miny srebra zapłaci.*

Obecnie, powołując się na prawo Hammurabiego, mamy na myśli wyjątkowo okrutne prawo. Mało kto jednak wie, że w czasach, w których zostało wydane, było ono niezwykle nowoczesne. „Oko za oko, ząb za ząb” oznaczało „za oko – jedynie oko; za ząb – jedynie ząb”, a więc wykluczało np. możliwość pozbawiania winowajcy życia lub ciężkie okaleczanie go z błahego powodu.

Zwróć uwagę, że w cytowanym prawie jest mowa wyłącznie o mężczyznach jako sprawcach przestępstw. Starożytne prawo regulowało bowiem życie publiczne, a w nim brali udział wyłącznie mężczyźni. Gdy prawo złamała kobieta lub dziecko, była to sprawa prywatna. Ukaranie ich było zadaniem ich ojca, męża lub innego mężczyzny z rodziny. Jeżeli kobieta lub dziecko padali ofiarami przestępstwa w niektórych przypadkach należało się odszkodowanie, ale nie im samym, a opiekującym się nimi mężczyznom.

Także mężczyźni nie mieli równych praw. Zależało to od ich pozycji społecznej. Za wybite oka obywatelowi groziła znacznie wyższa kara niż za okaleczenie niewolnika. W przypadku tego ostatniego trzeba było tylko zapłacić odszkodowanie i to nie samemu pokrzywdzonemu, a jego właścicielowi.

▲ Stela Hammurabiego (tzn. pionowa kamienna tablica) przechowywana jest dziś w Luwrze.

Oprac. na podst. *Kodeks Hammurabiego*,
przekł. Marek Stępień, Warszawa 1996, s. 80 i n.

* Społeczeństwo starobabilońskie składało się z trzech grup: obywateli, niewolników i ludzi ekonomicznie zależnych od króla (tzw. muśkenów.) Muśkenowie byli bardzo silnie zróżnicowani pod względem majątkowym i społecznym. W skład tej grupy wchodził zarówno najwyżsi urzędnicy państwowi i dowódcy wojskowi, jak i ubodzy dzierżawcy królewskich ziem, którzy musieli uiszczać okresowe opłaty w naturze na rzecz króla.

W górnej części steli Hammurabiego umieszczona została płaskorzeźba przedstawiająca Szamasza, boga słońca i sprawiedliwości, przekazującego królowi berło, a poniżej – tekst kodeksu. Wyjaśnij, czemu miało służyć wykazanie boskiego pochodzenia prawa.

Funkcje prawa:

- regulacyjna
- ochronna
- wychowawcza
- organizacyjna
- represyjna
- redystrybucyjna
- kulturotwórcza
- rozstrzygania konfliktów
- stabilizacji i dynamizacji życia społecznego

OBLICZA PRAWA

Prawo ulega zmianom w zależności od epoki i miejsca. W kulturze europejskiej coraz bardziej odchodzi się od **okrucieństwa** związanego z egzekwowaniem prawa. Tacyt w I wieku p.n.e. tak pisał o karach zadawanych przez Germanów członkom swojej społeczności: „Różnica w karach zależy od przestępstwa. Zdrajców i zbiegów wieszają na drzewach, tchórzów, gnuśników, wszeteczników topią w błocie i bagnie i z wierzchu chrust narzucają”. Dzisiaj taki sposób karania za jakiegokolwiek przestępstwo uznalibyśmy za niczym nieusprawiedliwione barbarzyństwo. Podobnie rzecz wyglądała z karą śmierci – przez wieki ludzie nie umieli sobie bez niej wyobrazić wymiaru sprawiedliwości, stopniowo przestała być wykonywana publicznie, by wreszcie zniknąć definitywnie z katalogu kar niemal wszystkich państw europejskich*. Mimo że wielu ludzi uważa, iż powinna być ona przywrócona, chyba żadne państwo w Europie, ze względów politycznych, nie ośmieliłoby się jej znowu wprowadzić.

Istnieją też różne **systemy prawne**. W większości krajów obowiązuje **prawo stanowione**. Oznacza to, że prawa, a zwłaszcza obowiązki obywateli, aby mogły stać się obowiązujące, muszą być wydane przez upoważnione do tego organy władzy publicznej i podane do powszechnej wiadomości.

W większości państw afrykańskich i azjatyckich dużą rolę odgrywa nadal **prawo zwyczajowe**. Choć nigdzie nie zostało zapisane, jest jednak tak powszechnie znane i akceptowane, że stosują je sądy i urzędy. W przeszłości obowiązywało ono również w Europie, ale od czasów średniowiecza jego znaczenie coraz bardziej malało w miarę spisywania prawa w formie różnego rodzaju aktów. Pamiętajcie, jak w *Krzyżakach* Henryka Sienkiewicza Danusia ratuje Zbyszka od kary śmierci, narzucając mu chustkę na głowę i wołając: „Mój ci on”? Zbyszskowi zostaje darowane życie, istniało bowiem prawo zwyczajowe, że mężczyzna mógł uniknąć kary śmierci, jeżeli niezamężna kobieta wybrała go na męża.

Innym rodzajem prawa, obowiązującym w Stanach Zjednoczonych i w Wielkiej Brytanii, jest **prawo precedensowe**. Różni się ono od prawa stanowionego tym, że sądy (zwłaszcza

* Białoruś jest jedynym państwem europejskim, w którym kara śmierci jest nadal wykonywana. W Rosji ta kara istnieje nadal w przepisach prawa, ale od 1999 r. jej wykonywanie jest wstrzymane (moratorium). Więcej o karze śmierci w Europie na stronie Parlamentu Europejskiego, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/world/20190212STO25910/kara-smierci-w-europie-i-na-swiecie-najwazniejsze-fakty>, 8.03.2019 [dostęp: 20.01.2020].

wyższe) nie tylko stosują prawo, ale mogą je również kształtować i interpretować. Rozstrzygając sprawę cywilną czy karną, sąd przyjmuje pewną ogólną regułę, która musi być odtąd stosowana przez inne sądy. Od precedensu może odstąpić tylko sąd, który go ustanowił bądź sąd wyższego rzędu. Wydając wyrok, sądy kierują się regułami **sprawiedliwości i słuszności**. Dlatego w tych krajach prawnik musi znać jak najwięcej precedensów, tak aby w prowadzonej właśnie sprawie mógł je zastosować.

Istnieją państwa, zwłaszcza islamskie, gdzie ogromną rolę odgrywa **prawo religijne**. W niektórych krajach arabskich obok prawa zwyczajowego i stanowionego istnieje prawo oparte na tekstach religijnych, przede wszystkim na Koranie. Prawo to, zwane **szarijatem**, nie rozgranicza prawa religijnego od świeckiego.

Natomiast pojęcie „**prawo naturalne**” jest pojęciem filozoficznym. Zakłada ono, że pewne normy moralne wynikają z samej natury świata lub istoty człowieka – nie trzeba ich ustanawiać, wystarczy odkryć. Gdy ktoś znęca się nad kotem, większość ludzi czuje po prostu, że takie zachowanie jest złe, i byłoby tak nawet w sytuacji, gdyby nie regulowały tego żadne normy prawne. Przyjmuje się, że z prawa naturalnego wynikają m.in. nasze prawa do wolności i godności.

Jak zjem mrówkojada, to będzie precedens, a jak kilka – proceder.

Prawo stanowione tylko w takim stopniu jest autentycznym prawem, w jakim zakorzenione jest w prawie naturalnym; jeśli zaś w czymś kłóci się z prawem naturalnym, [w tym aspekcie] nie będzie już prawem, lecz niszczeniem prawa.

św. Tomasz z Akwinu (ok. 1225–1274), dominikanin, teolog i filozof

◀ Mały wewnętrzny dziedzińiec Sądu Najwyższego przy placu Krasińskich w Warszawie zdobią trzy kariatydy symbolizujące wiarę, nadzieję i miłość. Brodząc w płytkiej wodzie, podtrzymują fragment pierwszej kondygnacji na swych głowach. Czym według ciebie różni się ta budowla od innych znanych ci budynków sądów?

WBREW PRAWU?

III Rzesza była państwem, gdzie prawo było skrupulatnie przestrzegane. Także takie wydarzenia jak „noc kryształowa” czy prześladowanie Żydów były zgodne z ustawami. Po wojnie żołnierze czy strażnicy obozów koncentracyjnych bronili się, twierdząc, że musieli postępować w ten sposób, bo taki dostali rozkaz lub takich zachowań wymagało od nich prawo. Czy jest to przekonujące usprawiedliwienie? Czy może istnieć prawo, którego ucziwy człowiek nie powinien przestrzegać? Czy jesteśmy zobowiązani stosować się do wszystkich reguł, bez względu na to, czy uważamy je za słuszne? Zabierz głos w dyskusji.

Bądźcie wierni przykazaniu. Jedenaste przykazanie: nie bądź obojętny, bo jeżeli nie, to się nawet nie obejrzyście jak na was, jak na waszych potomków, „jakieś Auschwitz” nagle spadnie z nieba.

Marian Turski (ur. 1926) polski historyk żydowskiego pochodzenia, dziennikarz, były więzień Auschwitz-Birkenau

S Ł O W N I C Z E K O B Y W A T E L S K I

PRAWO – system norm, których naruszenie grozi określonymi sankcjami. Normy te ustala władza publiczna, przede wszystkim państwowa, i ona pilnuje ich przestrzegania.

PRAWO PRECEDENSOWE – system orzecznictwa, w którym rozstrzygnięcie przez sąd staje się obowiązującą interpretacją danego przepisu prawnego. Precedens to właśnie rozstrzygnięcie jakiejś sprawy służące za przykład lub uzasadnienie przy orzekaniu w sprawach podobnych.

PRAWO STANOWIONE – prawo zapisane w ustawach i innych aktach.

PRAWO ZWYCZAJOWE – prawo oparte na zwyczaju tak bardzo zaakceptowanym, że jest stosowane przez władze sądownicze.

SZARIJAT – religijne prawo muzułmańskie, zawarte między innymi w Koranie, które dotyczy obowiązków względem Allacha i reguł postępowania wobec współwyznawców.

SANKCJA – kara lub negatywna reakcja otoczenia na łamanie norm.

SPRAWDŹ SIĘ SAM/SAMA!

- ✓ Wyjaśnij, co to jest prawo i jak powstają normy prawne.
- ✓ Co różni normy prawne od innych norm? Wyjaśnij na przykładach.
- ✓ Wskaż różnice między prawem stanowionym a precedensowym? Podaj przykłady krajów, w których one obowiązują.
- ✓ Znajdź przykłady filmów i dzieł literackich, w których ważną rolę odgrywa prawo, sąd i prawnicy.